

Проекти/

Наталія Слав'янська

Заступник директора
Центру наукових досліджень
Національного банку України,
кандидат економічних наук

Аеліта Незнамова

Головний економіст управління
забезпечення діяльності
виїзного інспектування департаменту
інспектування банків
Національного банку України,
кандидат економічних наук

Підвищення фінансової грамотності: комерційний проект чи державна необхідність?

Розглядається сутність фінансової грамотності, важливість фінансової освіти у відновленні світової економіки після кризи. Досліджено діяльність Організації економічного співробітництва та розвитку (надалі – ОЕСР) у сфері підвищення рівня фінансової грамотності, проаналізовано стан фінансової обізнаності населення України.

Considered are the essence of the financial competence and the importance of financial education in the economic revival after the crisis. Investigated are activities of the Organization for Economic Co-operation and Development (OECD) in the development of the financial competence. Discussed is the state of the financial competence of Ukraine's population.

ЩО ТАКЕ ФІНАНСОВА ГРАМОТНІСТЬ?

В останнє десятиріччя у багатьох економічно розвинутих країнах світу і країнах, що розвиваються, все більше уваги приділяється підвищенню рівня фінансової грамотності населення. Цей процес розпочинався здебільшого у формі окремих ініціатив громадських та приватних організацій щодо надання допомоги громадянам в управлінні особистими фінансами та інформування про ті чи інші фінансові продукти і послуги. З часом питання фінансової грамотності і освіти розвинулися до рівня національних програм і стратегій.

Прискорення процесу підвищення

фінансової грамотності населення цілком закономірне, оскільки належний рівень освіченості сприяє поліпшенню рівня життя громадян, розвитку економіки та суспільного добробуту. Фінансова освіта потрібна людині у будь-якому віці. Дітям вона дає уявлення про цінність грошей, прищеплює навички планування бюджету і заощаджень. Молоді знання з управління фінансами допоможуть у вирішенні проблеми оплати за навчання або придбання житла через фінансове планування, залучення та ефективного управління кредитними ресурсами. Дорослим громадянам фінансова грамотність необхідна для ефективного управління власними коштами, розрахунків співвідношення між заощадженням та споживанням, оцінки ризиків і прийняття правильних рішень

щодо інвестування заощаджень, користування різними фінансовими продуктами і послугами та планування пенсійного забезпечення.

Таким чином, обізнаний споживач фінансових послуг більш захищений від шахрайських дій у фінансовій сфері. До того ж грамотність населення сприяє залученню коштів громадян в економіку країни, розвитку конкуренції на фінансових ринках і зміцненню фінансової стабільності.

Досі не існує єдиного усталеного визначення поняття “фінансова грамотність”, тож навіть науковці по-різному тлумачать значення цього терміна. Дехто трактує його у широкому сенсі, вважаючи, що він означає рівень розуміння економічних чинників і механізмів впливу економічних умов та обставин на процес

прийняття рішень домогосподарствами. Інші вважають, що цей термін має досить вузьке значення і стосується лише базових навичок

них характеристик різних типів інвестицій і фінансових продуктів, переваг диверсифікації ризику, вартості коштів у часі;

Фінансова грамотність – це сукупність теоретичних знань, а також здатність населення використовувати свої знання на практиці. Фінансова грамотність складається з ефективного управління власними фінансами, здійснення обліку доходів та витрат, уміння орієнтуватися в особливостях різноманітних фінансових продуктів та послуг, мати актуальну інформацію щодо ситуації на фінансових ринках, приймати обґрунтовані рішення щодо фінансових продуктів і послуг та нести відповідальність за такі рішення [1].

управління фінансовими ресурсами, зокрема формування бюджету, заощаджень, інвестицій і користування послугами зі страхування. Проте будь-яке визначення терміна припускає спроможність особи отримувати знання і розвивати навички, необхідні для прийняття правильного рішення із розумінням його можливих фінансових наслідків. Відповідний рівень фінансової грамотності особи дає їй змогу управляти власними ресурсами за обставин, що змінюються.

Крім терміна “фінансова грамотність”, часто вживають термін “фінансова освіта” як тотожні за значенням. Однак фінансова грамотність – ширше поняття, оскільки воно охоплює як розуміння, так і поведінку, яка включає відчуття власного потенціалу, спроможність використовувати знання для прийняття раціональних рішень із метою поліпшення поточного та майбутнього фінансового стану особи. Тому фінансову освіту розглядають як процес поліпшення громадянами своїх знань та розуміння фінансових понять, послуг та продуктів.

ОЕСР сформулювала комплексне визначення фінансової освіти, яке включає:

- базові навички розрахунків, у тому числі спроможність визначити рівень інвестиційного доходу, відсоткову ставку за борговими зобов'язаннями;
- розуміння переваг і ризиків, пов'язаних із певними фінансовими рішеннями, в тому числі щодо витрат, запозичень, дотримання співвідношення між власними засобами і запозиченнями та інвестиціями;
- розуміння базових фінансових понять, зокрема співвідношення ризику й дохідності інвестицій, основ-

- спроможність отримувати доступ до джерел інформації (консультативних послуг), формулювати запитання і розуміти зміст професійних консультацій [2].

Останнім часом фінансова система постійно пропонує перелік нових складних фінансових продуктів і послуг (у тому числі боргових продуктів, інвестиційних інструментів тощо), використання яких потребує знань як у сфері фінансової математики, так і у сфері фінансів, а також законодавства в цілому. Нові продукти і послуги пов'язані з новими ризиками, у тому числі тими, які споживачі не зможуть ідентифікувати без спеціальних знань. На жаль, приватні особи – споживачі фінансових послуг переважно не підготовлені до прийняття рішень підвищеної складності, які ставить перед ними фінансова система. Це пояснюється відсутністю у громадян відповідних знань, навичок планування бюджету домогосподарств і вміння приймати правильні рішення щодо використання фінансових продуктів і послуг. Унаслідок на тлі агресивної пропозиції та реклами таких продуктів і послуг із боку комерційних структур у суспільстві відбувається накопичення значних ризиків, здатних перерости у проблеми національного масштабу.

ВАЖЛИВІСТЬ ФІНАНСОВОЇ ОСВИТИ У КОНТЕКСТІ СВІТОВОЇ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ

Проблема низького рівня фінансової грамотності населення значно загострилася в умовах розгортання глобальної економічної кризи. На фоні загальнодержавних проблем та проблем у фінансовому секторі боргове навантаження стало для людей непосильним. Знецінено заощаджен-

ня на “чорний день”, що засвідчило неспроможність населення захистити свої кошти. Одним із наслідків світової фінансової кризи було руйнування довіри людей як до банківських та інших фінансових установ, так і до держави в цілому.

Нині переважна більшість національних та міжнародних організацій, пов'язаних із фінансовим просвітництвом, розглядає фінансову грамотність як одну з умов виходу світової економіки з кризи. Питання підвищення її рівня у споживачів фінансових послуг перебуває в центрі уваги Світового банку, Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Комітету з фінансових ринків, фінансових регуляторів економічно розвинутих країн світу і спеціальних інституцій з питань фінансової освіти та захисту прав споживачів таких послуг.

ОЕСР вжила важливих заходів щодо підвищення фінансової грамотності у світі. Зокрема, у 2008 р. було створено Міжнародний сайт із фінансової освіти, першу інформаційну службу з фінансової освіти і Міжнародну мережу фінансової освіти (ММФО) (INFE), яка охоплює понад 60 країн, і спеціальний веб-сайт, що забезпечує доступ до фінансової освіти [3].

Головний висновок, який було зроблено на третій нараді Міжнародної мережі ОЕСР із фінансової освіти [4], можна сформулювати так: найважливіше на сьогодні – підвищення рівня фінансової грамотності і необхідність обізнаності щодо основних фінансових понять, таких як складання бюджету й економії, відповідального використання кредиту, диверсифікації та інвестування лише у відомі та зрозумілі фінансові продукти. Зокрема, ММФО зазначила, що відповідальність за стан фінансових систем значною мірою покладається на фінансові установи, експертів, та регуляторів. Однак світова фінансова криза була спричинена також і недостатньою фінансовою грамотністю населення у багатьох країнах світу, а також браком інформації у домогосподарств, зокрема щодо кредитів та інвестицій. Унаслідок люди брали на себе (інколи не свідомо) більший, ніж могли собі дозволити, фінансовий ризик. Тож ММФО закликала світову спільноту приймати обґрунтовані фінансові рішення, що сприятиме відновленню довіри споживачів та інвесторів до фінансових систем і підвищенню ефек-

тивності й конкурентоспроможності ринків, а отже, і розвитку економіки.

Події останніх років засвідчили, що проблема низької фінансової грамотності населення не є виключно українською. За даними соціологічних досліджень, у таких економічно розвинутих країнах, як США, Великобританія, Австралія та інших, рівень фінансової грамотності також невисокий, проте там проблема її підвищення вирішується на державному рівні. Так, у цих країнах діють національні стратегії та програми підвищення фінансової грамотності населення, на реалізацію яких виділяються значні кошти з державного бюджету. Також до програм фінансового просвітництва активно залучаються приватні й громадські організації, а питання фінансової грамотності включаються в обов'язкові й факультативні освітні програми.

МІЖНАРОДНІ ПРИНЦИПИ ПІДВИЩЕННЯ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ

Представники ОЕСР переконані, що фінансова освіта має бути частиною державної політики, яка включає належне регулювання галузі та захист індивідуальних споживачів. Зокрема фінансова освіта не повинна розглядатися як заміник ефективного регулювання і захисту прав споживачів. ОЕСР закликала уряди до розроблення національних стратегій щодо вирішення проблеми підвищення рівня фінансової освіти, заснованих на державно-приватному партнерстві з залученням усіх зацікавлених сторін, включаючи уряди, школи, фінансові установи, роботодавців, профспілки, неурядові та інші організації. ОЕСР разом із Європейською комісією виробляють єдиний узгоджений підхід у питанні упровадження та розвитку фінансової освіти в Європі. У 2005 році ОЕСР було розроблено "Рекомендації щодо принципів та належних практик з фінансової освіти та обізнаності", у яких підкреслювалася важливість планування, розроблення та проведення оцінки програм із фінансової грамотності в рамках національних стратегій. Головним пріоритетом цих рекомендацій є визначення, розроблення та вдосконалення методологічної основи для оцінювання ефективності програм фінансової освіти.

Дослідження ОЕСР підтвердили [5], що існує світова тенденція до по-

силення відповідальності за особисті фінанси та прийняття фінансових рішень домашніх господарств. У зв'язку з підвищенням рівня ризиковості фінансових операцій домогосподарств є потреба у підвищенні фінансової обізнаності споживачів. Проте сучасна фінансова освіта не дає населенню належних знань, а містить лише норми та правила. Потребу в поліпшенні якості фінансової освіти засвідчили й останні опитування, проведені ОЕСР, які засвідчили низьку фінансову грамотність навіть у цілому у світі.

Багато політичних лідерів визнають, що певний рівень фінансових знань украй необхідний для повноцінної участі громадян у житті суспільства. Нині в таких країнах, як США, Мексика, Індонезія та Угорщина програми фінансової освіти отримують суттєву підтримку з боку урядів та керівництва держав. У Європі главами більшості держав – членів ЄС також визнано важливість фінансової освіти, багато країн уже розробило національні стратегії фінансової освіти. Великобританія та Ірландія є світовими лідерами у поширенні та реалізації національних програм щодо підвищення фінансової грамотності споживачів, які ґрунтуються на моделі державно-приватного партнерства. Кураторство та контроль за виконанням програм покладено на фінансових регуляторів цих країн.

Принципи фінансової грамотності ОЕСР.

ОЕСР розроблено ряд універсальних принципів фінансової освіти й обізнаності, які запроваджено у програмах та національних стратегіях багатьох країн.

1. Метою фінансової грамотності є захист споживачів і регулювання діяльності фінансових установ на основі створення базових механізмів укладення угод і врахування недостатнього рівня фінансової освіти населення.

2. Фінансова освіта – це процес, за допомогою якого споживачі фінансових послуг поліпшують власне розуміння щодо продуктів, концепцій та ризиків, виробляють навички та набувають упевненості щодо кращої обізнаності з ризиками та можливостями з метою поліпшення свого матеріального добробуту.

3. Підтримка та сприяння поліпшенню фінансової спроможності споживачів цих послуг на основі фінансової інформації та інструктив-

них матеріалів. Програми фінансової освіти повинні надаватися на засадах справедливості, ефективності та неупередженості.

4. Пріоритетні питання Програми фінансової освіти: а) планування фінансового життя на основі базових заощаджень; б) управління власним боргом; в) страхування; г) елементарна фінансова математика та економіка; г) обізнаність майбутніх пенсіонерів щодо оцінки фінансової достатності їхніх пенсійних програм.

5. Фінансова освіта – це інструмент сприяння економічному розвитку, довірі та стабільності, тому вона повинна поєднуватися з системами державного регулювання фінансових установ та захисту прав споживачів у частині регулювання фінансової інформації.

6. Стимулювання залучення фінансових установ до надання громадянам фінансової освіти та їх відповідальності перед суспільством, щоб ця робота стала частиною їх корпоративного управління.

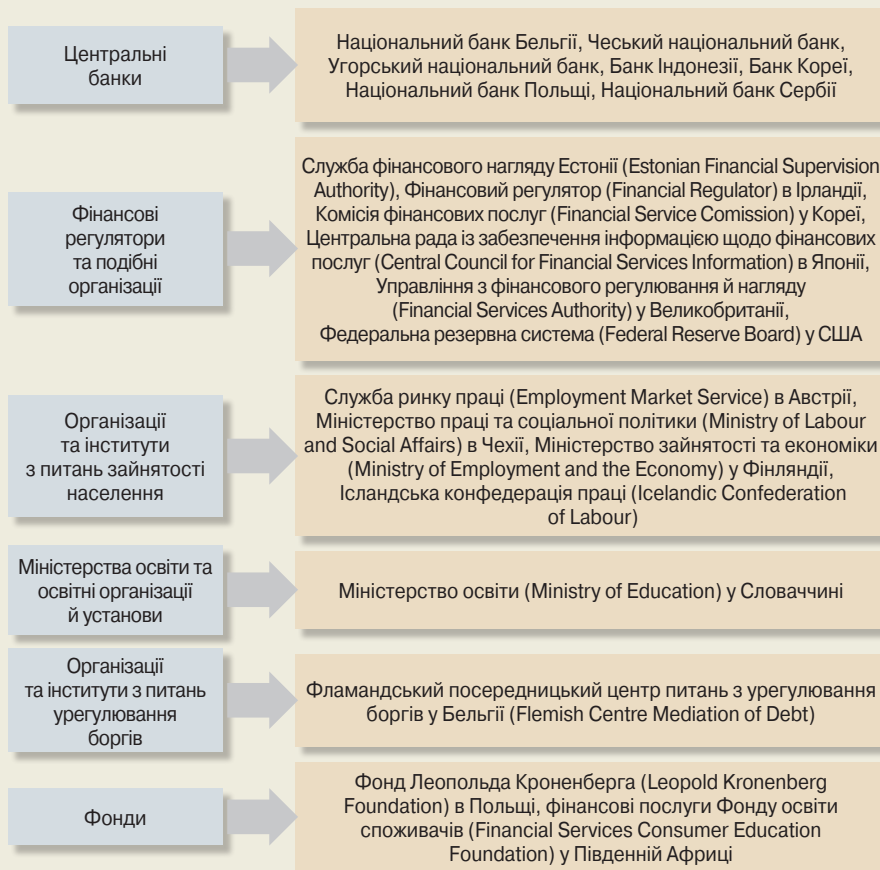
7. Програми фінансової освіти повинні розроблятися для забезпечення потреб цільових аудиторій на рівні вже досягнутої фінансової грамотності.

Органи, що формують політику з підвищення рівня фінансової грамотності у світі.

Нині у світі фінансова грамотність і фінансова освіта об'єктивно поширюються, адже світова спільнота усвідомлює значення освіченості громадян у контексті збереження фінансової стабільності країн. Уже понад сто країн світу на державному рівні вирішують проблеми підвищення рівня фінансової грамотності та фінансової освіти населення завдяки відповідним програмам та національним стратегіям. Це зокрема Австралія, Австрія, Бельгія, Великобританія, Естонія, Індонезія, Іспанія, Ізраїль, Італія, Казахстан, Канада, Німеччина, Нова Зеландія, ПАР, Польща, Республіка Корея, Росія, Румунія, Словаччина, США, Чехія, Японія та інші. Також у деяких країнах діють спеціальні закони щодо фінансово-економічної грамотності та освіти, зокрема в США та Великобританії. У більшості країн відповідальними за розроблення та реалізацію стратегій є державні установи (центральні банки), і програми підвищення фінансової грамотності реалізуються за рахунок коштів держави та державних і громадських орга-

Схема. Варіанти фінансування програм фінансової грамотності

нізацій, а не приватного сектору. Найпоширеніші варіанти фінансування відображено на схемі.

ФІНАНСОВА ГРАМОТНІСТЬ В УКРАЇНІ

Питання підвищення фінансової грамотності особливо актуальне для України, адже більшість населення має не лише поверхове уявлення про принципи функціонування фінансових ринків та можливості інвестування в них, але й відчуває недовіру до фінансових інститутів. Низький рівень фінансової грамотності наших громадян спричинений низкою таких проблем:

- недостатня поінформованість про фінансові послуги;
- брак знань щодо прав та обов'язків споживачів фінансових послуг;
- необізнаність щодо видів фінансових ризиків та управління ними;
- низький рівень знань фінансової математики.

Крім зазначених проблем, негативну вплинула на фінансову освіченість українців спадщина командно-адміністративної системи Радянського

Союзу та повна відсутність зацікавленості держави у фінансовій освіті населення, що призвело до таких наслідків:

- низький рівень доходів громадян;
- сформований менталітет українців як нації, що не бажає жити у борг;
- психологічна неготовність населення сприймати нові фінансові знання.

В Україні у сфері фінансової грамотності й обізнаності було проведено єдине дослідження (у грудні 2010 р.) у рамках проекту “Розвиток фінансового сектору” (FinRep), результати якого актуальні і нині. За оцінками дослідників, в Україні фінансова грамотність і захист прав споживачів фінансових послуг перебувають на початковій стадії [6]. Існує навіть думка, що українці, які брали іпотечні кредити в період 2006–2008 рр. у валюті з плаваючими ставками, наражали себе на фінансові ризики, яких вони не розуміли. Водночас відомо, що у практиці роботи фінансового ринку при вирішенні спірних питань перевага найчастіше надається інтересам фінансових установ. Натомість клієнти банків здебільшого необізнані що-

до своїх прав у процесі вирішення конфліктних ситуацій мирним шляхом чи в судовому порядку, зокрема стосовно користування кредитними послугами банків.

Результати загальнонаціонального репрезентативного опитування, проведеного в регіонах України серед більш як 2 000 респондентів вікової групи від 20 до 60 років, свідчать, що [7]:

- рівень довіри до фінансового сектору країни вкрай низький. Населення користується обмеженим переліком фінансових послуг, особливо порівняно з європейськими країнами. Загалом 39% опитаних не мали банківського рахунку. Більшість громадян користувалася лише базовими фінансовими послугами, найпоширенішими серед яких були оплата комунальних послуг через банк (78%), користування банківським рахунком та пластиковою картою (61%), оплата через термінали платіжних систем (38%) та обмін валюти (31%);

- населення зацікавлене в отриманні більшого обсягу інформації щодо фінансових продуктів: 29% опитуваних хотіли б мати додаткову інформацію щодо споживчого кредитування, 16% – щодо депозитних рахунків у банках, 14% – щодо банківських пластикових карток, 13% – щодо поточних банківських рахунків. Ще 13% цікавилися деталями щодо іпотечного кредитування та послуг страхування. Незважаючи на це, 23% респондентів узагалі не проявили інтерес відносно отримання будь-якої інформації про жодну фінансову послугу;

- більше третини респондентів (38%) вважали виправданим купувати товари в кредит, якщо на них встановлено розпродаж;

- відповідальність на ринку фінансових послуг є неоднозначною: переважна більшість учасників опитування (75%) знала, що банки зобов'язані повідомляти позичальників сукупну вартість кредиту і реальну ставку відсотка, однак 43% респондентів про це не знали, а 26% опитаних переконано, що до їх кредиту може застосовуватися складний відсоток, якщо про це зазначено в умовах кредитного договору. Тільки кожний десятий респондент знав, що це незаконно через пряму заборону на законодавчому рівні;

- проблеми в роботі з фінансовою установою виникали у 24% респондентів;

• більшість українців не знала, до кого слід звертатися за допомогою у вирішенні спірних питань у стосунках із фінансовою установою;

• громадяни мало цікавилися новинами у сфері фінансів: 43% респондентів узагалі не відстежували жодних тенденцій фінансових ринків, причому старші люди (вікова група 46–60 років) найпасивніші в цьому питанні. Серед найпопулярніших тем, за якими стежили споживачі, були: динаміка індексу інфляції (20%), зміни розмірів пенсій, соціальних виплат і податкових пільг (10%) та зміни на ринку нерухомості (10%).

За результатами проведеного соціологічного дослідження можна зробити висновок про низький рівень фінансової грамотності й обізнаності фізичних осіб – клієнтів банків. На жаль, криза не стала поштовхом для підвищення освіченості населення у цій сфері. Соціологічні дослідження підтверджують, що відповідальність за власний фінансовий добробут у переважній більшості громадян не підвищилася, рівень знань та обізнаності залишився недостатнім. Натомість учасники фінансового ринку вирішували власні проблеми, не намагаючись донести до споживача інформацію щодо правильного використання фінансових послуг. Поступово, лише через кілька років після кризових подій, представники фінансового сектору й освічені українці починають усвідомлювати важливість фінансової грамотності.

Роботу, спрямовану на підвищення рівня фінансової грамотності громадян, започаткував і Національний банк України. Розроблено Програму підвищення рівня фінансової грамотності населення та план заходів на її виконання, яким передбачається:

• проведення тренінгів, круглих столів для банківської спільноти, журналістів і студентів;

• написання книжок із фінансової грамотності для дітей та глосарію банківської термінології, розрахованого на широке коло читачів, які цікавляться практичними питаннями розвитку банківської системи України;

• показ на каналі “БТБ” та інших телеканалів дитячих програм із фінансової грамотності, а також програм із фінансової освіти для дорослих;

• проведення інтерв’ю з керівниками Національного банку України для ознайомлення широких верств населення з діяльністю регулятора.

Національний банк України з до-

помогою американських колег у 2012 році успішно реалізував пілотний проект із викладання курсу “Фінансова грамотність”, у якому взяли участь 14 шкіл із п’яти регіонів України. Впровадженню цього проекту передувала підготовка Університетом банківської справи Національного банку України навчальних посібників та дидактичних матеріалів з урахуванням передового світового досвіду та залученням міжнародних консультантів. Програма курсу поділена на чотири основні блоки: “Гроші та фінанси”, “Заощадження та інвестиції”, “Запозичення” і “Страховання та власний бюджет”. Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України затвердило викладання курсу на експериментальній основі як факультативного предмету на наступні сім років, який високо оцінили учні, вчителі та незалежні оцінювачі. Цікаво, що найактуальнішою з усієї програми курсу учні обрали тему “Пенсійні заощадження”, другою за ступенем зацікавленості була тема “Пластикові картки”.

Крім викладання предмету “Фінансова грамотність” у загальноосвітніх навчальних закладах, Національний банк України і Міністерство освіти і науки розробили план заходів із впровадження курсу “Фінансова грамотність” у вищих навчальних закладах до 2019 року. Всі заплановані заходи з підвищення рівня фінансової грамотності учнів шкіл та студентів базуються на міжнародних принципах ОЕСР фінансової освіти й обізнаності, а також враховують новітні підходи, які передбачають зосередження уваги на таких основних видах фінансової освіти:

➤ ризики та вигоди використання фінансових продуктів і послуг;

➤ законні права та юридичні обов’язки споживачів при використанні фінансових продуктів і послуг.

Крім того, останнім часом серед населення поширюються освітні матеріали на тему управління фінансами та планування сімейного бюджету. Наприклад, минулого року Приватбанк та VISA створили навчальну гру “Фінансовий футбол”, яка є частиною глобальної програми VISA з підвищення фінансової грамотності населення.

Вирішення питання підвищення рівня фінансової грамотності населення України потребує не лише зусиль із боку учасників фінансового ринку, а й проведення послідовної

державної політики у цій сфері. Це дасть змогу забезпечити комплексний підхід до формування фінансової грамотності громадян та підвищити ефективність заходів, спрямованих на вирішення цієї проблеми. Необхідна лише координація зусиль органів державної влади, місцевого самоврядування, освітніх установ, громадських та приватних організацій, які займаються впровадженням різних ініціатив у сфері фінансової освіти.

Вважаємо, реалізація в Україні загальнодержавних заходів із підвищення фінансової грамотності населення з урахуванням принципів ОЕСР допоможе створити сприятливі умови для зміцнення довіри населення до банківського сектору, збільшення припливу коштів громадян у фінансово-кредитні установи, кращому розумінню того, як діють ті чи інші фінансові інструменти. У результаті зростав би добробут населення, формувалася фінансова культура, починаючи зі шкільної освіти і закінчуючи залученням громадян на фінансові ринки. □

Література

1. *Фінансова грамотність и защита потребителей: незамеченные аспекты кризиса: Рекомендация ОЭСР относительно надлежащей практики финансового образования и знаний о кредитах // ОЭСР. – 2009. – Июнь. – 20 с.*

2. *Фінансова грамотність та захист прав споживачів у Польщі. Огляд з підвищення рівня фінансової грамотності. Проект USAID FinRep “Розвиток фінансового сектору”. 17 вересня 2012 р.*

3. www.financial-education.org.

4. *Національна стратегія з фінансової грамотності Австралії. Звіт Комісії з цінних паперів та інвестування Австралії № 229. Березень 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу – www.fido.gov.au.*

5. *Financial Services Policy and Financial Markets. European Commission. 7th October 2008, Brussels National Strategies for Financial Education Report.*

6. *Слобода Л.Я. Фінансова грамотність як чинник забезпечення ефективності використання банківського капіталу // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2011. – № 2 (11). – С. 167–172.*

7. *Бонд Р., Куценко О., Лозицька Н. Фінансова грамотність та обізнаність в Україні: факти та висновки. – К., 2010. – 36 с.*